

КЛАСІЧНЫЯ ЖАНРЫ Ё ПАЭЗІІ АНАТОЛЯ ВЯРЦІНСКАГА

Навук. кіраўн. – Т. П. Хоміч, канд. філалаг. навук, дац.

Лірыка А. Вярцінскага, паэта “філалагічнай” генерацыі, – адметная з’ява ў жанравым працэсе сучаснай беларускай літаратуры. Даследчыца І. М. Гоўзіч адзначае: “Жанравы стан сучаснай беларускай лірыкі залежыць ад яе эпізацыі ў выніку адчування паэтамі маштабнасці падзей і драматызацыі, выкліканы пошукамі новых, складаных канфліктаў і калізій, імкненнем перадаць драматызм і дынамізм сучаснай эпохі. Па гэтай прычыне ў творчасці сучасных паэтаў, а ў прыватнасці Анатоля Вярцінскага, заўважаецца бясспрэчнае імкненне да захавання змястоўнасці фармальных адзнак традыцыйных жанраў і далейшага ўдасканалення жанравай структуры” [3, с. 56]. Кожны з класічных жанраў у лірыцы паэта варты падрабязнага аналізу як формы, так і зместавага складніга.

Пэўнае распаўсюджанне ў творчасці А. Вярцінскага атрымаў жанр **оды**. Гэта своеасаблівы жанр лірычнай паэзіі, урычystы верш у гонар нейкай гістарычнай падзеі або выдатнай асобы. Пра гісторыю і развіццё гэтага жанру распавядае В. Рагойша ў сваёй “Тэорыі літаратуры ў тэрмінах” [5, с. 214–215]. У старажытнай Грэцыі, дзе ўзнік гэты жанр, одай называлі любую лірычную песню, вясёлую ці сумную, якая выконвалася хорам падчас танцаў. Одай праслаўлялі багоў, герояў, пераможцаў алімпійскіх гульняў. У такім выглядзе жанр адродзіўся ў Заходняй Еўропе ў перыяд класіцызму (П. Рансар, Ф. Малёб, Ж.-Б. Русо). Прыкладна ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. за одай замацавалася нядобрая слава твора, што выяўляе высакапарнае нізкапаклонства. У такім, адмоўным, сэнсе слова “ода” часам ужываецца і зараз. Тым не менш з пачатку XX ст. пачала абуджацца цікавасць да гэтага жанру (“Ода рэвалюцыі” У. Маякоўскага, “Хвала чалавеку” В. Брусава), а ў савецкі час многія вершы, прысвечаныя правадырам, рэвалюцыйным святам, уяўлялі сабой менавіта оды. У наш час рэдка сустракаеш класічную оду з яе гучным пафасам, часцей гэта жанравыя разнавіднасці: элегічная ода, медытатыўная, сатырычная і інш. Выдатныя знаходкі ў рэчышчы набыткаў гэтага традыцыйнага жанру маюцца ў творчасці многіх беларускіх паэтаў. Нярэдка аўтары абыходзяцца без жанравага вызначэння твораў, але вядомы і такія назвы, дзе прысутнічае слова “ода” (“Ода пешаходу” П. Панчанкі, “Ода прозе” М. Стральцова, “Ода футбольнаму мячу” Н. Гілевіча, “Вольная ода паэзіі” Л. Галубовіча, “Ода памылцы” А. Хадановіча і інш.).

У лірыцы А. Вярцінскага адычнасць гучання ўласцівая гуманістычным па сваім змесце творам, дзе чалавек выяўлены Асобай, якая ў пагранічных сітуацыях не губляе свой “чалавечы знак”, праходзіць выпрабаванне часам на дабрыню (“Ода добрым людзям”, “Мы напачатку зазналі страху”, “Навагодні тост”, “Дзівак-чалавек”, “Ода магчымасцям мірнага жыцця, або Штрых да партрэта Васіля Быкава” і інш.).

У вершы “Дзівак чалавек” спалучаюцца розныя рэаліі навакольнай рэчаіснасці і паказваецца, як іх успрыманне прыводзіць да супярэчнасцей у чалавечым характары. Менавіта “дзівак чалавек” надае звычайным рэчам свой асаблівы, непаўторны сэнс, здольны ў штодзённых, непрыкметных на першы погляд з’явах бачыць штосьці высокае, ідэальнае: “Дзівак чалавек... / Глядзіць на расінку макавую, / і цэлае сонца / бачыць перад сабой. / Дзівак чалавек... / Бярэ звычайную ракавіну / і чуе ў ёй акіянскі прыбой” [1, с. 44]. Канкрэтная рэч спрыяе нараджэнню і развіццю ідэі, асацыяцыі. Свядомасць сучаснага чалавека нібыта разарваная, у ёй нічога не засталася ад ранейшай цэласнасці, замест яе змагаюцца супрацьлеглыя пачуцці: “Бачыць сцяжынку гладкую, / а марыць, аб трудных, / цяжкіх шляхах / з іх круцізнаю, / з іх небяспечнай загадкаю / і будзе ісці, / пакуль мае сілу ў нагах” [1, с. 44]. Але менавіта гэтая чалавечая непаслядоўнасць, непадуладнасць ваяўнічаму рацыяналізму сучаснай цывілізацыі з’яўляецца галоўнай умовай захавання непаўторнасці асобы і яе памкненняў да дабрыні. Вера ў канчатковую перамогу добра прасякае ўсю вобразную структуру гэтага верша, а ў апошніх яго радках набывае характар своеасаблівай маральнай сентэнцыі, завету нашчадкам: “Дзівак чалавек... / І гэта яго дзівацтва – / ратунак яго, / яго чалавечы знак [1, с. 44]. Матыў оды “Дзівак чалавек” – прызначэнне чалавека, яго месца ў сучасным жыцці, п’ёт усяляе Чалавека як Асобу дасканалую.

Оды А. Вярцінскага скіраваны не на абстрактнасць, не на рыторыку, а на глыбокае асэнсаванне жыццёвых з’яў, вызначэнне іх філасофскай, унутранай сутнасці.

У мастацкім свеце А. Вярцінскага, паэта больш чуйнага да чужога болю і гора, чым да радасці, пачынае месца займае **элегія**. Элегія таксама мае даўнюю гісторыю, лічыцца, што творы элегічнага характару – адны з самых старажытных па часе. У беларускай літаратуры ўзнікненне новай, у сучасным варыянце, элегіі звязана з лёсам рамантызму і рамантыкаў, з вызваленчым рухам і нарастаннем пратэсту супраць сацыяльнага і нацыянальнага ўціску. У гэты ж час у рамантычнай творчасці склаліся сузіральна-апісальная і філасофска-медытатыўная разнавіднасці элегіі. Што тычыцца сучаснай элегіі, даследчык жанрава-стылёвай плыні беларускай паэзіі М. І. Мішчанчук адзначае, што ў ёй “выразней раскрываецца ўстаноўка на <...> выхаванне чалавека” [4, с. 115].

Элегіі А. Вярцінскага выяўляюць павучальнасць і філасафічнасць як дамінанты аўтарскага паэтычнага стылю. Часцей за ўсё яны прасякнутыя думкамі пра чалавека і чалавецтва, рух і зменлівасць часу, пра страту кахання, пра непазбежную смерць, пра прадаўжэнне жыцця ў нашчадках (“З жалем гляджу на дзіця...”, “Хлопчык глядзіць”, “Мы жывём, каб вяртацца...”, “Трагічна-сумная няўвязка...” і інш.).

У элегіі “Хлопчык глядзіць...” мы бачым яўны эсхаталагічны пачатак. Верш прысвечаны ўнуку Янку, які з’яўляецца прадаўжальнікам роду, нашчадкам. Жыццё адчуваецца лірычным героем элегіі як цуд, не менш

дзіўнае ў гэтым жыцці – яго працяг у дзецях і ўнуках. Рэфрэн “Хлопчык глядзіць...” гучыць усведамленнем бясконцасці чалавечага роду:

*Хлопчык глядзіць...
Позіркам, поўным наіву.
Поўніцца сэрца маё
трывогай шчымлівай, шчаслівай.*

*Хлопчык глядзіць...
Я ў позірку тым дзіцячым
бачу пачатак сябе,
сваё прадаўжэнне бачу...[2, с. 102].*

У элегіі “Мы жывём, каб вяртацца...” выяўлены роздум аб непазбежным вяртанні да сваіх вытокаў і балючае асэнсаванне нявечнасці роднага чалавека – маці, пачатка ўсіх пачаткаў. “Мы жывём, каб вяртацца”, – запэўнівае паэт і тут жа задаецца горкім пытаннем: “Ну, а раптам няшчасце – / і маці ў зямлі сырой! / Мы жывём, / каб вяртацца. / А куды тады вернешся ты? / З кім так будзеш вітацца, / як тады, да бяды?” [2, с. 115].

Элегіі А. Вярцінскага – гэта ўзор філасофска-медытатыўнай лірыкі з дыдактычнай асновай. У творах на першым плане стаіць думка, разважанне, пошук адказаў на складаныя пытанні, імкненне дайсці да самых патаемных сховаў чалавечай душы.

Моцны дыдактычны пафас творчасці А. Вярцінскага заканамерна прывёў да пашырэння ў ёй жанру **прытчы**. Прытча – адзін з найважнейшых вытокаў літаратурнай традыцыі, старажытны жанр, для якога характэрна павучальнасць, іншасказальнасць, сэнсавая падтэкставасць, перавага інтэлектуальнага элемента над вобразным, пэўная зададзенасць сканструяваных сітуацый, апасродкаваная праекцыя на жыццёвы вопыт чалавека. З мінулых часоў да нас дайшлі прытчы К. Тураўскага, Я. Баршчэўскага, Я. Коласа і інш. У беларускай літаратуры ХХ ст. творы, што злучаюць канкрэтнае і агульнае, умоўнае і рэалістычнае, набываюць асаблівае пашырэнне. У сучаснай айчынай літаратуры прытчавасць – характэрная рыса прозы В. Быкава, В. Казько, паэзіі М. Танка, Я. Сіпакова, В. Шніпа і інш. Прытчы А. Вярцінскага (“Тры прытчы”, “Дурман”, “Арол галодны і сыты”, “Мы, мёд і пчала”, “Косім траву – яна маўчыць” і інш.) канцэнтруюць у сабе роздум паэта над шматлікімі чалавечымі праблемамі.

У прытчы “Дурман” аўтар разважае над сапраўднай і ўяўнай прыгажосцю, крытэрыямі маральнай дасканаласці. Якая прыгажосць з двух больш важная – духоўны свет чалавека або знешняя абалонка? Ці могуць гэтыя паняцці існаваць асобна адзін ад аднаго? І як гэта праяўляецца? Ці можа за прыгожай абалонкай хавацца непрыгожая сутнасць? А. Вярцінскі спрабуе даць адказы на гэтыя складаныя пытанні, звярнуўшыся да канкрэтнага вобраза.

Заклік бачыць за матэрыяльнымі каштоўнасцямі духоўную вартасць іх творцаў гучыць у прытчы “Мы, мёд і пчала”. За вобразам пчалы ў творы

стаяць працавітыя людзі, дзякуючы якім у нас на стала ёсць хлеб, а за вобразам гасцей – спажыўцы прадуктаў працы, людзі, якія харчуюцца з працы чужых і не задумваюцца, які кошт укладзены ў кожны кавалачак ежы. Своеасаблівая мараль, напамін пра высокі кошт працы і неабходнасць памятаць пра яго гучыць у апошніх радках прытчы: “Усім тут аддалі хвалу. / Забылі толькі пра... пчалу” [1, с. 81].

Некаторым прытчам А. Вярцінскі не дае аўтарскае вызначэнне жанру, але яны з’яўляюцца прытчамі па фармальна-змястоўных прыкметах. Так, прытчай з’яўляецца верш “Косім траву – яна не крычыць”, дзе паэт гаворыць пра звычайны чалавечы эгаізм, які ў сучасных умовах набывае разбуральны характар і скіраваны на знішчэнне навакольнага свету. Верш пабудаваны на кантрасце паміж маўчаннем прыроды і голасам чалавека, крык якога чуецца толькі тады, калі ён адчувае душэўны боль. Апошнія радкі твора пакідаюць пэўную надзею, бо паэт спалучыў чалавечы боль з болем прыроды: “крычим мы не толькі ад болю свайго / яго было б няма, – / крычим мы ад болю ўсяго / свету зямнога” [2, с. 13]. Напэўна, чалавек усё ж можа пераадолець уласны эгаізм і ўспрыняць трагедыю ўсяго, што навокал.

Прытчы А. Вярцінскага створаны ў адпаведнасці з законамі класічнага жанру, аднак паэт дадае да іх сваё, адметнае – стыль іранічнага рацыяналізму, афарыстычную дакладнасць слова.

Прысутнічае ў лірыцы А. Вярцінскага і такі сталы жанр, як **прысвячэнне**. Адрасатамі часцей за ўсё выступаюць сябры па пяру, паплечнікі і вучні паэта: “Скажы мне, мама...” (памяці І. Хадановіча), “Пра дзяржанне” (памяці М. Ц. Лытвікова), “Сустрэча на Паркавай магістралі” (студэнтцы БДУ, паэтэсе Л’югеніі Янішчыц), “Паездка на радзіму са студэнцкім тэатрам «Жыццё слова»” (А. А. Калядзе) і інш. Паэт балюча перажывае адсутнасць, выход з зямнога жыцця адрасатаў вершаў, без якіх шмат што страціў і сам, і наша грамадства. На гэтай глебе з’явіліся ў А. Вярцінскага **вершы-эпітафіі**, напрыклад, “Апошняя размова з Макаёнкам”, “Апошні аўтарскі вечар Еўдакіі Лось” і інш.

Аналіз жанравай сістэмы лірыкі А. Вярцінскага паказвае, што паэт умела карыстаецца дасягненнямі мастацкага мінулага. У класічныя жанры ён прыўнёс глыбіню думак і вастрыню пачуццяў, новы павучальны змест. У творчым вопыце пісьменніка ёсць прыклады оды, элегіі, верша-прысвячэння, эпітафіі і інш. Сярод дамінуючых жанраў варта прызнаць усё ж прытчу, зваротам да якой паэт дэманструе тэндэнцыю да міжродавага сінтэзу (паэзіі і прозы). Захоўваючы жанравую памяць, творы А. Вярцінскага нясуць на сабе адбітак асобы мастака слова, пазначаны спецыфікай аўтарскага стылю.

Літаратура

1. Вярцінскі, А. Святло зямное : выбр. вершы і паэмы / А. Вярцінскі. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 430 с.
2. Вярцінскі, А. Хлопчык глядзіць... : выбр. вершы і паэмы / А. Вярцінскі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 318 с.
3. Гоўзіч, І. М. Жанравыя пошукі Анатоля Вярцінскага: тэарэтычны аспект / І. М. Гоўзіч // Русская и белорусская литературы на рубеже XX – XXI

вв. : сб. науч. статей : в 2 ч. / редкол. : С. Я. Гончарова-Грабовская (отв. ред) [и др.]. – Минск, 2007. – Ч. 2. – С. 56–61.

4. Мішчанчук, М. І. Ёсць у паэта свой аблог цалінны: жанрава-стылявая разнастайнасць сучаснай беларускай лірыкі / М. І. Мішчанчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 189 с.
5. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапам. / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя, 2001. – 384 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ